

grote dosis oudheden

Rome

WAAR HET
VOLK TEVREDEN
WERD
GEHOUDEN

FLIRT, FOTO, FASHION

IN CONTACT MET
PAPA FRANCESCO

La Grande Bellezza

JOGGEN,
FIETSEN EN
GENIETEN VAN
KUNST

*Dag dag!
Hallo nacht!*

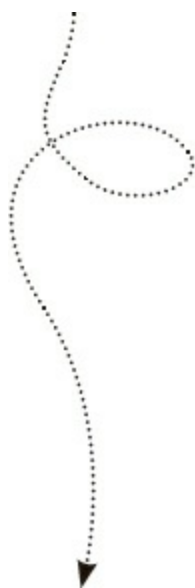
MAAR WAAR
KOMT TOCH
DAT GAT
VANDAAN?

MET
UITNEEMBARE
KAART

Rome

Uitgeverij ANWB

Inhoud

Het belangrijkste eerst

Dit is Rome

Rome in cijfers

Wat is waar?

Kodakmoment

De Romeinen

Rome's nieuwe patina

Trendsetter Rome

Het kompas van Rome

15 manieren om je onder te dompelen in de stad

1

De mooiste pleinen van Rome – **Campo de' Fiori en Piazza Navona**

Tussen steen en schijn – **Romeinse palazzi**

2

Dorp in de stad – **Trastevere**

4

Topografie van de macht – **Forum Romanum en Palatino**

5

Brood en spelen – **Colosseum**

6

Plekken vol verlangen – **Spaanse Trappen en Trevifontein**

7

Habemus Franciscus – **Sint-Pietersplein en Sint-Pieter**

8

Superlatieven van de schilderkunst – **Vaticaanse Musea**

9

Per una passeggiata – **Villa Borghese**

10

Dansen op de schervenheuvel – **Testaccio**

11

In Gods oog – **Pantheon**

12

In de klauwen van de pausen – **Castel Sant'Angelo**

13

Graven langs de snelweg – **Via Appia Antica**

14

Postmodern tromgeroffel – **MAXXI**

15

Ideaal voor afzondering – **Tivoli**

Museumlandschap van Rome

Archeologische opgravingen en musea

Pauze, even rebooten

Overnachten

Eten en drinken

Winkelen

Uitgaan

Reisinformatie

Hoe zegt u?

Register

Fotoverantwoording

Colofon

Herinner je je deze nog?

Het belangrijkste eerst

Hoe goed je Rome ook kent, neem altijd een dag de tijd om er 'aan te komen': geniet van een *caffè* in een van de vele bars en stap op weg naar het centrum een *gelateria* binnen voor een vers geschept ijsje. Slenter over de Mercato di Campo de' Fiori, zwerf rond door de wijken Testaccio en Trastevere, neem 's avonds plaats in een *enoteca* en ontdek je eigen Rome!

360° Eeuwige Stad

Alleen vliegen is mooier! Vanaf het uitzichtsterras van het Vittoriano op 65 m hoogte ligt heel Rome aan je voeten: de keizerfora, de ontelbare kerkkoepels, de traag stromende Tiber, de gashouder van Testaccio en het Colosseo Quadrato, het vierkante Colosseum in de wijk EUR.

Reis door de tijd 'alla romana'

Er is nauwelijks een andere plek in Rome waar de historische lagen van de stad zo goed herkenbaar zijn als in San Clemente. Tijdens een korte rondgang door

de 18 m diepe ondergrondse ruimte doorloop je twaalf eeuwen.

De bal is rond

Het gebeurt twee keer per jaar – geen lawaaierig verkeer, de straten van Rome zijn leeg. Voor dit bovennatuurlijke fenomeen is maar een verklaring mogelijk: in het Stadio Olimpico voetballen AS Roma en SS Lazio tegen elkaar. De *squadra del cuore* vormt een onderdeel van het DNA van elke Romein. Wanneer bij winst van AS Roma het clublied *Grazie Roma* klinkt, huilen grote kerels tranen met tuiten.

Eten bij Romeinen thuis

Je houdt van de Romeinse keuken en wil graag een duik nemen in het Romeinse leven van alledag en met 'echte' *locals* in contact komen? Dan is het tijd voor een bezoek aan een 'Home Restaurant': de organisatie *Cene romane* bemiddelt voor wie zin heeft in een meergangendiner bij Romeinen thuis (zie www.gnammo.com onder de rubriek 'Special Dinner', vanaf € 30 p.p.).

Macabere broeders

Aan de vandaag de dag hoogst aardse Via Veneto stuiten Romebezoekers op waarschijnlijk een van de indrukwekkendste memento-morispreuken: 'Wij waren, wat u bent. Wij zijn, wat u zult worden', zo luidt de inscriptie boven de ingang van de grafkelder van de kapucijnen. Om dit motto nog eens te benadrukken, versierden de kapucijner monniken de wanden van de grafkamer met de beenderen van meer dan vierduizend medebroeders. De aanblik ervan bezorgt een mens koude rillingen!

Stadsgeschiedenis per strekkende meter

De organisatie *Tevereterno* heeft zich de wederopleving van de Tiberoever tussen Ponte Sisto en Ponte Mazzini tot taak gesteld. Naast kunstmanifestaties bracht ze ook *street art* (zie ook) naar de Tiber, waarbij ze dit deel van de oever uitriep tot 'First public space for contemporary art on Rome's urban riverfront'. Een vijfhonderd meter lang fries met scènes uit de

stadsgeschiedenis nodigt nu tijdens een wandeling langs de oever uit tot kijken.

Romeinse neuzen

Ze zijn net 1.20 m hoog, hebben een lange en kromme neus en wegen ongeveer 100 kg. De kleine gietijzeren fonteintjes, de *nasoni* (neuzen), voorzien Romeinen en bezoekers van het beste drinkwater.

Op zoek naar purperrode kousen?

Rome heeft zijn eerste vrouwelijke burgemeester! Een vrouwelijke paus zal er voorlopig nog wel niet komen. Vrouwen kunnen bij de pauselijke kleermaker Gammarelli, achter het Pantheon, al wel een kijkje nemen.

Als ik rondzwerf door Rome, ga ik graag naar het Tibereiland. Hoewel het zich midden 'in de stroom' bevindt is het een oase van rust. Een ideale plek dus om na te denken over welke nieuwe en spannende belevenissen ik met mijn lezers zal delen.

Vragen? Ideeën?

Laat het me weten! Mijn adres bij de ANWB:

@ anwbmedia@anwb.nl

Dit is Rome

Alle wegen leiden naar Rome – en dat is al meer dan tweeduizend jaar zo. Rome is immers nog steeds een centrum: van het katholicisme, van de Italiaanse politiek, van de kunst, van de film, van de *alta moda*, van de eetcultuur en sinds kort ook van de moderne architectuur. En dus blijft Rome voor de Romeinen wat het altijd al is geweest: de navel van de wereld. Het voorbeeld uit de oudheid, de Umbilicus Urbis (Navel van de Stad), is te bewonderen op het Forum Romanum.

Heden vol oudheden

Het is haast onmogelijk om niet gefascineerd te raken door de 'Eeuwige Stad', waar het moderne leven van alledag zo nauw vervlochten is met duizenden jaren geschiedenis en cultuur. Als machtige decors rijzen de prachtige bouwwerken die getuigen van de macht van keizers en pausen ten hemel. Daartussenin liggen wereldberoemde pleinen zoals de Piazza di Spagna en de Piazza di San Pietro. Voor wie goed kijkt begint er een reis door de tijd: onder de levendige Piazza Navona ligt een stadion uit de oudheid, christelijke kerken blijken Romeinse tempels te zijn en op de plek waar Caesar werd vermoord staan nu de tafeltjes van een *trattoria*. Rome heeft echter ook een heel gewoon alledaags gezicht: de kletsende vrouwen 's ochtends op de markt op de Campo de' Fiori, een groep vrienden rond een grote tafel aan het avondeten in zo'n oer-Romeinse *trattoria* in Trastevere of Testaccio, het schijnbaar chaotische verkeer rond het monument voor Victor Emanuel II, de Argentijnse nonnen die zich vol verwachting haasten naar het Sint-Pietersplein, de Afrikaanse straatverkopers die op de Engelenbrug nagemaakte Guccitassen aanprijzen, de *barista* die iedere koffiewens vervult, de *signora* die bij de geringste kou haar nerts tevoorschijn haalt, of de onvermoeibaar van hot naar her sjouwende groepen toeristen in korte broeken en op gezondheidssandalen.

Immigratiemetropool of levend openluchtmuseum?

Aan het begin van de 20e eeuw overschreed het aantal inwoners van Rome het miljoen. De grootste groei beleefde de stad ten tijde van het economisch wonder in de jaren 60 met de toestroom van ongeveer honderdduizend mensen per jaar, hoofdzakelijk uit Zuid-Italië. De groei van het inwonertal is sindsdien niet meer gestopt – het aantal inwoners ligt nu rond 2,8 miljoen. Inmiddels komen de migranten niet meer uit de Italiaanse provincie, maar uit de hele wereld, iets dat

in het oude centrum onder andere duidelijk wordt rond de Piazza Vittorio, Rome's Chinatown. Een groot deel van de buitenlanders werkt als hulp in de huishouding, nanny, bejaardenverzorger of in de gastronomie. Een ander cijfer dat de afgelopen jaren alle records heeft gebroken is het aantal toeristen: het verdubbelde bijna, van 7,5 miljoen bezoekers in 2007 tot 13,6 miljoen in 2014. Bij zulke aantallen zou je gaan vermoeden dat Rome één groot openluchtmuseum is, ware het niet dat de Romeinen zelf, met hun relativiserende houding tegenover de geschiedenis, steeds weer voor moderne accenten zorgen.

Het Romeinse Rijk is in Rome nog zeer aanwezig, zoals hier het Forum van Trajanus.

Archeologische en financiële grenzen aan de groei

Helemaal van vandaag is de Romeinse verkeerssituatie. Rome is de meest gemotoriseerde stad van Italië: op elke duizend inwoners zijn er achthonderd auto's, en dan hebben we het nog niet eens over de ontelbare knetterende Vespa's. Het openbaar-vervoersnet werd de laatste jaren weliswaar uitgebreid, maar de drie metrolijnen met hun gezamenlijke lengte van 60 km en de snelbussen die het centrum bedienen zijn bij lange na niet voldoende om de chaos het hoofd te bieden. Uitbreiding van het metronetwerk is allang gepland, maar de aanleg wordt keer op keer vertraagd door archeologische vondsten die tijdens graafwerkzaamheden worden gedaan. Dergelijke vertragingen wilden de stadsbestuurders bij het belangrijkste bouwproject van de 21e eeuw, het museum MAXXI, van meet af aan voorkomen. Daarom lieten ze in 2000 op de bouwlocatie een boring uitvoeren tot een diepte van 43 m. Die wees uit dat er onder de grond geen belangrijke resten verborgen lagen, maar desondanks

duurde het nog negen jaar voor het futuristische gebouw van de in 2016 overleden *starchitect* Zaha Hadid werd ingewijd – debet daaraan was de nagenoeg lege gemeentekas.

Zoals bij de oude Romeinen: lokale politiek

Tien jaar geleden was een groot deel van de Romeinen nog relatief tevreden over de leefkwaliteit in hun stad, maar in 2016 belandde Rome op een ranglijst van bijna tachtig Europese steden op de laatste plaats. Het openbaar vervoer wordt als totaal ontoereikend beschouwd, evenals de vuilophaaldienst en de straatreiniging. Het stadsbestuur vertoont een enorm gebrek aan efficiëntie. Geen wonder: in 2013 moest de neofascistische burgemeester Alemanno aftreden wegens cliëntelisme en twee jaar later werd zijn sociaaldemocratische opvolger Marino wegens al te ruim declareren uit zijn ambt gezet. Sinds juni 2016 is de hoop gevestigd op Virginia Raggi, Rome's eerste vrouwelijke burgemeester, die is aangetreden namens de protestpartij MoVimento 5 Stelle (Vijfsterrenbeweging).

Rome in cijfers

0

vrouwen werden tot nu toe paus.

0,44

vierkante kilometer is de oppervlakte van Vaticaanstad, de kleinste staat ter wereld.

6

pausen werden na het van kracht worden van het celibaat in 1139 vader.

7

heuvels omvatte het grondgebied van de stad in de oudheid.

19

kilometer lang was de Aureliaanse Muur, tot 1870 de stadsgrens van Rome.

23

Romeinse radiozenders houden zich uitsluitend bezig met het plaatselijke voetbal.

43,45

meter bedraagt de diameter van de koepel van het Pantheon.

60

kilometer is de totale lengte van het metronetwerk (Londen 408 km).

210

ambassades zijn geaccrediteerd bij de Italiaanse staat en het Vaticaan.

266e

paus en de eerste met de naam Franciscus werd op 13 maart 2013 de Argentijn Jorge Mario Bergoglio.

900

of meer kerken zouden er in Rome zijn. Hun precieze aantal is echter niet bekend.

2229

inwoners wonen in Rome op een vierkante kilometer (5058 in Amsterdam).

34.000

vierkante meter is de oppervlakte van de grootste moskee van Europa in de wijk Parioli.

220.000

euro, omgerekend naar vandaag, kreeg Michelangelo betaald voor het beschilderen van de Sixtijnse kapel.

486.713

wegen leiden in Europa naar Rome (zie roadstorome.moovelab.com/maps/roads-to-rome/#3/55.21/17.58).

2.872.210

inwoners telt Rome (2016).

6.408.852

bezoekers bezichtigden in 2016 het Colosseum. Het is daarmee de meestbezochte bezienswaardigheid van Italië.

14
obelisken - 8 Egyptische,
5 Romeinse, 1 van Mussolini
- sieren Rome's
pleinen.

Wat is waar?

Na Londen (1572 km²) is Rome qua oppervlakte de grootste stad van Europa (1287 km²). De meeste bezienswaardigheden liggen evenwel binnen de historische stadsmuren, dicht bij elkaar in de twaalf wijken van het *centro storico*. Vele ervan liggen op loopafstand van elkaar, ook het Vaticaan en de wijk Trastevere.

De zeven klassieke heuvels

Volgens de overlevering werd Rome op zeven heuvels gebouwd. In het gebied tussen **Palatino** (M F/G 6), Monte Campidoglio en **Monte Capitolino** (M F 6) liggen het Forum Romanum en het Colosseum, de belangrijkste overblijfselen van het oude Rome. De 'groene' en rustige **Celio** (M G 7) wordt gekenmerkt door vroegchristelijke kerken en vredige pleinen. Nog rustiger is de **Aventino** (M E 8): kleine kloosterkerkjes, veel groen en weinig verkeer maken deze heuvel tot een van de populairste (en duurste) villawijken. Op de **Esquilino** (M G/H 5) ligt rond de Santa Maria Maggiore en de Piazza Vittorio een multiculturele wijk. Op de **Viminale** (M G 5) zetelt het ministerie van Binnenlandse Zaken, terwijl de **Quirinale** (M F/G 4) nu dienstdoet als residentie van de Italiaanse president.

Vaticaanstad

De kleinste onafhankelijke staat ter wereld is **Vaticaanstad** (M A/B 3/4) met het Sint-Petersplein en de Vaticaanse Musea. Het centrum van de katholieke kerk is zowel voor gelovigen als voor kunstliefhebbers het paradijs op aarde. Vooral op woensdag (pauselijke audiëntie) en zondag (als de paus het Angelus bidt) is het een drukte van belang.

Rond de Spaanse Trappen

De wijk rond de **Spaanse Trappen** (M F 3) is gemaakt voor flaneren en shoppen. Aan de **Via Condotti** zijn alle grote namen uit de *alta moda* vertegenwoordigd en in de zijstraten vind je chique maar betaalbare mode. De **Piazza del Popolo** (M E 2) bij de Aureliaanse Muur was de klassieke toegang tot de stad voor bezoekers uit het noorden. Je kunt van hieraf omhooglopen naar het uitzichtsterras op de **Pincio**, een onderdeel van de uitgestrekte **Villa Borghese** (M E/G 1/2), de groene long van de stad, waar natuur en cultuur en ontspanning en genieten van kunst prima kunnen worden gecombineerd. Aan de andere kant van de stadsmuur rijdt tramlijn 2 naar hoogtepunten uit de moderne architectuur zoals het **Auditorium** en het **MAXXI** (M kaart 1b). Wil je ooit terugkeren naar Rome? Gooi dan een munt in de **Trevifontein** (M F 4).

Het hart van het centro storico

De – voor Romeinse begrippen – grotendeels autovrije wijk rond het **Pantheon** (M E 4), de **Piazza Navona** (M D 4/5) en de **Campo de' Fiori** (M D 5) pronkt met kolossale adelspaleizen, representatieve pleinen, spectaculaire fonteynen en kerken vol pracht en praal. Aparte winkeltjes, terrassen en schilderachtige straatjes nodigen uit tot rondslechteren en onderuitzakken. Met zijn ontelbare horecazaken is dit deel van het oude centrum 's avonds een van de populairste uitgaansgebieden voor *locals* en toeristen.

Trastevere en Testaccio

De pittoreske wijk **Trastevere** (M C/E 6/7) met zijn smalle, bochtige straatjes en oude kerken had tot ver na de Tweede Wereldoorlog een volks karakter. Hoewel de goedkope woningen, die erg in trek waren bij kunstenaars en studenten, plaats hebben moeten maken voor luxueuze appartementen, heeft de wijk haar charme bewaard. De talrijke trattoria's zijn er nog steeds en worden 's avonds druk bezocht. De aan het eind van de 19e eeuw ontstane arbeiders- en handwerkerswijk **Testaccio** (M kaart 1a) met zijn schaakbordachtige stratenpatroon is overdag een ingetogen buurt met een markt en een bijna dorpse sfeer. Maar 's avonds verandert de 'schervenheuvel' in een mekka voor nachtbrakers. De bochtige Via Monte Testaccio vormt hier het middelpunt van het uitgaansleven.

San Lorenzo en Pigneto

De ooit beruchte arbeiderswijk **San Lorenzo** (M K/L 4/5), die nog steeds de littekens draagt van bombardementen uit de Tweede Wereldoorlog, heeft zich na de oorlog dankzij de nabijgelegen universiteit ontwikkeld tot een levendige studentenbuurt met goedkope pizzeria's en kleine *enoteche*. Het hart van de wijk is de Largo d'Osci, waar het 's ochtends markt is. **Pigneto** (M ten oosten van M 6), waar Pasolini ooit zijn film *Accattone* draaide, is de laatste jaren uitgegroeid tot Rome's nieuwste hippe buurt. In deze ooit vervallen wijk met zijn zeven tot acht verdiepingen hoge woonblokken en arbeidershuisjes vestigen zich steeds meer kunstenaars, studenten en immigranten, maar helaas ook menige drugsdealer. De mensen kennen elkaar, de sfeer is cool en jong, en de horeca tot diep in de nacht open.

De wijk EUR

Het contrast met het oude Rome kan nauwelijks groter zijn, maar toch waren de bouwwerken uit de keizertijd het voorbeeld voor dit megalomane complex. De wijk **EUR** (een afkorting van Esposizione Universale Romana, M kaart 5), die voor de Wereldtentoonstelling van 1942 werd ontworpen, moest de macht van het fascisme symboliseren. Na de oorlog werd het door brede straten doorsneden tentoonstellingsterrein omgetoverd tot een moderne stadswijk met een metroverbinding. Symbool van de wijk is het Palazzo della Civiltà del Lavoro, dat ook wel het 'Vierkante Colosseum' wordt genoemd.

Kodakmoment

De Romeinen

'So' romano e me ne vanto' ('Ik ben Romein en daar ben ik trots op'), heeft Francesco Totti, de aanvoerder van het voetbalteam van AS Roma, eens gezegd. Het ontbreekt de Romeinen niet aan zelfbewustzijn. Hoe kan het ook? Wie rijdt er nu op weg naar het werk iedere dag langs het Colosseum, de Thermen van Caracalla of het Circus Maximus? In waarschijnlijk geen enkele andere stad ter wereld ligt het keizerlijke verleden nog zo voor het grijpen als in Rome.

Rome's nieuwe patina

Oud en broos, zeker, maar waar is de Eeuwige Stad modern? Weliswaar werden de afgelopen vijftien jaar hier en daar enkele representatieve bouwwerken van hedendaagse star-architects als Renzo Piano, Zaha Hadid en Massimiliano Fuksas in gebruik genomen, maar in vergelijking met de immense dichtheid aan antieke en klassieke zwaargewichten zijn deze futuristische gebouwen meer op zichzelf staande eilandjes in de zee van koepels. De ware Romeinse stadscultuur van vandaag heeft zich de afgelopen jaren buiten de schijnwerpers ontwikkeld en heet street art. Steeds weer als je het niet verwacht, sta je voorbij een hoek voor een beschilderde huizenmuur, het vaakst in de tegenwoordig hippe buurten, maar ook meer en meer in de buitenwijken van Rome.

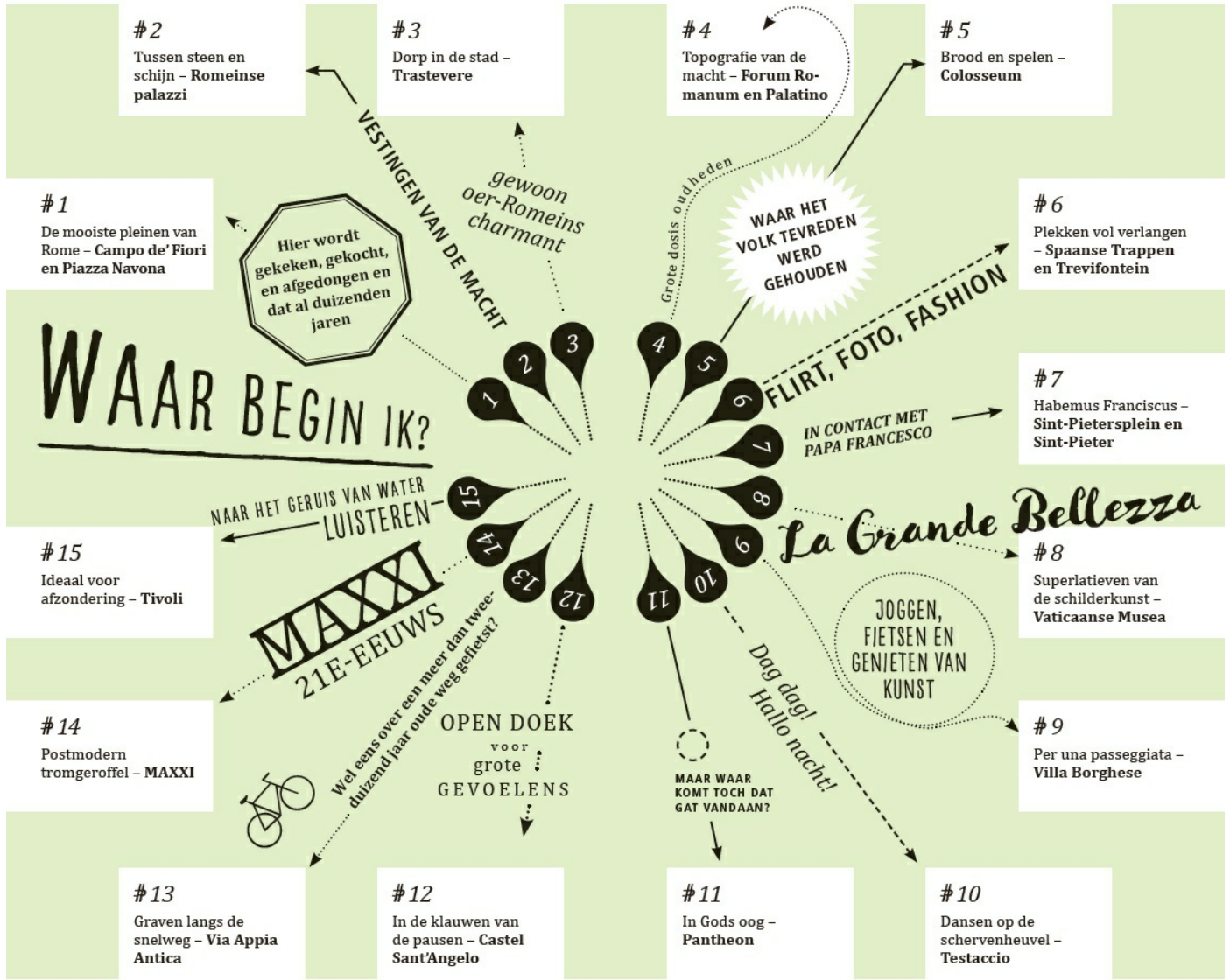

Trendsetter Rome

Werden bij een aperitief vroeger hooguit olijven, chips en pinda's geserveerd, tegenwoordig is bijna overal in Rome de 'apericena' doorgedrongen – het aperitief met minidiner. Want naast de klassieke borrelhapjes bestaat er inmiddels een groot assortiment aan lekkernijen, zoals pizzaatjes, gefrituurde groenten in een deegjasje, allerlei salades en ook pastagerechten – niet zelden begeleid door een literaire lezing, een film of livemuziek. Ook in Freni e Frizioni in Trastevere vallen de gasten na het drankje aan de bar aan op het overvloedige buffet.

Het kompas van Rome

1

De mooiste pleinen van Rome – **Campo de' Fiori en Piazza Navona**

Een bezoek aan Rome betekent niet dat je jezelf door alle musea heen moet worstelen, iedere Romeinse ruïne dient te verkennen of alle kerken van Rome in alfabetische volgorde moet aflopen! Nee, gelukkig is het veel eenvoudiger. Neem rustig de tijd, slenter over de Romeinse pleinen en snuif de echt Italiaanse sfeer op.

Doe als de Romeinen. Ga 's ochtends boodschappen doen op een van de markten, bijvoorbeeld op de **Campo de' Fiori** 🇮🇹, waar de kooplieden al om zes uur hun *bancarelle* opzetten, de groenten voor een *minestrone* en de *puntarelle* (een cichoreisoort) voor de salade schoonboenen, om vervolgens luidkeels hun waren aan te prijzen. Tussen vis, fruit en groente discussieert men over de geheimen van de Romeinse keuken, de voetbaluitslagen of de laatste bekendmakingen van de regering.

Waar ooit Romeinse atleten wedstrijden hielden, snellen vandaag de dag Romeinse kantooremployés voorbij: Piazza Navona – Rome's indrukwekkendste barokke plein – is een kloppend middelpunt.

De Campo de' Fiori is een van de levendigste pleinen van Rome. In tegenstelling tot veel andere pleinen in de stad is hier geen *palazzo* of kerk te bekennen. In de middag, als de drukte van de markt geleidelijk ten einde loopt, openen de trattoria's hun deuren, wat later gevolgd door de wijnbars en cafés. En kom je er 's avonds weer terug om je in het bruisende nachtleven te storten, dan staan er honderden jonge mensen met een glas wijn of een biertje op het plein. Het samenzijn, en niet het drinken, staat voorop.

De Campo de' Fiori grensde in de oudheid aan het Theater van Pompeius. In het aangrenzende gebouw, de Curia Pompei, vergaderde de Romeinse senaat. Ook op de ochtend van 15 maart 44 v.Chr. stond een bijeenkomst van de senaat gepland. **Gaius Julius Caesar**, sinds kort dictator, voelde zich die ochtend niet goed. Zijn vrouw probeerde hem te overreden de senaatsbijeenkomst af te zeggen, maar Caesars vertrouweling Brutus haalde hem er uiteindelijk toe over aan de vergadering deel te nemen. Nauwelijks had Caesar in de senaat plaatsgenomen, of een groep senatoren omringde hem en stak met dolken op hem in. Ook Brutus was onder de aanslagplegers. De

stervende Caesar zou hebben uitgeroepen: 'Ook jij, Brutus?!'

Slachtoffer van de inquisitie

Ook vroeger kwam men al bij elkaar op de Campo de' Fiori, maar dan met een heel ander doel: in de tijd van de inquisitie vonden hier terechtstellingen plaats. Het **standbeeld van Giordano Bruno** herinnert aan deze tijd: deze dominicaner monnik had zijn steun betuigd aan de leer van Copernicus, die beweerde dat de aarde om de zon draait en niet andersom.

Daarom werd hij in het Heilig Jaar 1600 door de Romeinse inquisitie veroordeeld tot de dood op de brandstapel. Pas in 1898, toen dit deel van Rome niet meer tot de Kerkelijke Staat behoorde, kon er een monument voor hem worden opgericht.

Een amusementsplein

Een eindje verderop, aan de overkant van de Corso Vittorio Emanuele, ligt de **Piazza Navona**, die wordt omringd door in bonte kleuren geschilderde *palazzi*. De talloze terrasjes zijn geliefd bij zowel Romeinen als toeristen. Hier is al meer dan tweeduizend jaar van alles te doen.

De langgerekte vorm van het plein herinnert aan zijn functie in de oudheid: onder keizer Domitianus werd op deze plek rond 80 n.Chr. een sportstadion aangelegd. Duizenden Romeinen vermaakten zich hier niet alleen bij sportevenementen als wagenrennen, maar ook in de omliggende herbergen en bordelen.

Pauselijke waterspelen

Verreweg het opvallendste architectonische accent werd halverwege de 17e eeuw onder paus Innocentius X aangebracht. Deze in het Palazzo Doria Pamphilj opgegroeide paus gaf Borromini opdracht de **Sant'Agnese in Agone** ² te bouwen en vroeg Bernini om de centrale **Fontana dei (Quattro) Fiumi** ³, de Vierstromenfontein vorm te geven. Vier mannenfiguren aan de voet van een Egyptische obelisk symboliseren de vier rivieren (*quattro fiumi*) die de vier destijds bekende continenten Europa, Afrika, Azië en Amerika vertegenwoordigen: de Donau, Nijl, Ganges en Río de la Plata. De obelisk (in feite een heidens monument) werd 'gekerstend' door hem te versieren met een duif met een olijftak in de snavel – het christelijke symbool van de vrede en tevens het heraldische symbool van de familie Pamphilj. Onder dezelfde paus, die nog meer fontein op het plein liet aanleggen, werden in de warme maand augustus waterspelen gehouden: het hele plein werd onder water gezet, prelaten en edelen reden er om het hardst met hun rijtuigen en het volk plonsde in het verkoelende water.

Smaad- en spotschriften hebben in Rome een lange traditie en een naam: **Pasquino** ⁴, ooit een betweterige en welbespraakte kleermaker in het pauselijke Rome van de 16e eeuw, die met spitse epigrammen de toenmalige machthebbers op de korrel nam. Na zijn dood werd dit gebruik voortgezet op een beeldhouwwerk dat werd gevonden in het Stadion van Domitianus en dat Menelaos met het lijk van Patroklos voorstelt. Hieraan hing men eerst stenen tabletten en later papiertjes op. In het begin dichtte Pasquino nog in het Latijn, daarna in het Italiaans en inmiddels in het platste Romeins. Van dit beeldhouwwerk is het woord *paskwil* voor een anoniem smaadschrift afgeleid.

Als riviergoden konden spreken

Het met cafés omzoomde plein is tegenwoordig het toneel van mimespelers, goochelaars, portrettekenaars, muzikanten en vuurvreters. Voor de merkwaardig gevormde riviergoden in de Vierstromenfontein van Bernini hadden de bewoners van Rome al snel een verklaring: de Nijl sluit zijn ogen omdat hij het kerkelijke gedrocht ertegenover – bedoeld wordt op de Santa Agnese van Bernini's concurrent Borromini – niet meer kon aanzien, en de Rio della Plata heft zijn handen ten hemel omdat hij bang is dat de kerk weldra zal instorten ... Een mooi verhaal, maar helaas werd de kerk een paar jaar na de fontein gebouwd.

's Avonds zitten de terrasjes voor de trattoria's aan de Campo de' Fiori stampvol.

→ OM DE HOEK

Hoe Rome er in de middeleeuwen uitzag, is nog te zien aan de andere kant van de **Arco degli Acetari** ⁵ in de Via del Pellegrino, waar een schilderachtig ensemble van middeleeuwse huizen bewaard is gebleven.

INFO EN OPENINGSTIJDEN

Sant'Agnese in Agone 📍: Piazza Navona, www.santagneseinagone.org, di.-za. 9.30-12.30, 15.30-19, zon- en feestdagen 9-13, 16-20 uur, van mrt. tot juni en van okt. tot dec. meestal in het weekend in de sacristi van Borromini barokconcerten, € 12-15.

ETEN EN DRINKEN

Een tip voor een tussendoortje is de **Forno Campo de' Fiori** ① (Campo de' Fiori 22, www.fornocampodefiori.com, ma.-za. 7.30-14.30, 16.45-20 uur; juli/aug. za.-middag gesl.), een kleine maar fijne bakkerij met heel veel verschillende *pizze* om mee te nemen, waarvan afhankelijk van trek en smaak stukken worden afgesneden en gewogen. Het niet meer van deze tijd lijkende **Dar Filettaro** ② (Largo dei Librari 88, ma.-za. 17.30-23 uur), is in Rome een instituut, waar het hoofdgerecht nog steeds bestaat uit ansjovis in olie, gefrituurde *baccalà* (stokvis) en salade van *puntarelle*. Lekkerbekken moeten de minimalistisch ingerichte **Pasticceria De Bellis** ③ (Piazza del Paradiso 56, dag. 9-20 uur) niet zomaar voorbijlopen. De creaties van banketbakker Andrea zijn een genot voor de smaakzintuigen. In **Etabli** ④ (Vicolo delle Vacche 9, www.etabli.it) vlei je jezelf in een woonkamer op vintagemeubels en geniet za./zo. van 12-15 uur van een heerlijk brunchbuffet (€ 22). 's Avonds drink je er een *aperitivo* zie ook.

TWEEDEHANDS EN ANTIEK

Langs de Via del Governo Vecchio zitten tweedehands- en vintagewinkels, bijvoorbeeld **Da Cinzia** (Nr. 45) 📍 met mode uit de periode vanaf de jaren 50 tot de jaren 80. Een topadres voor liefhebbers van antiek is de **Via dei Coronari** 📍.

Uitneembare kaart D/E 4/5 | Bus 30, 70, 81, 87, 130F, 492 Senato

2

Tussen steen en schijn – Romeinse palazzi

Niet gezeurd, maar stevig aangepakt hebben de pausen, kardinalen en edelen bij de bouw van hun woonhuizen in Rome. Heel toepasselijk betekent het Italiaanse woord palazzo niet enkel woonhuis, maar ook paleis. De prachtige façades en de geraffineerde inrichting van de Romeinse palazzi getuigen vandaag nog steeds van het nepotisme en de machtswellust van de vroegere kerkvorsten en politieke elites.

In de middeleeuwen verschansten de machtige families zich nog in van kantelen voorziene burchten en hoge torens, maar na de terugkeer van de pausen uit hun ballingschap in Avignon, in 1377, brak een tijd van grote culturele en architectonische bloei aan. In het **Palazzo Venezia** weerspiegelt zich nog duidelijk de overgang van de middeleeuwse militaire architectuur naar de representatieve residentie, waarmee de geestelijke en wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders hun macht en liefde voor kunst demonstreerden.

Dat het Palazzo Venezia (links op de foto) aan de Piazza Venezia al tot de renaissancearchitectuur behoort, is vooral te zien aan de zuilengangen rond de binnenplaats.

Keizers van gips en schijnperspectief

Een van de meest speelse en eigenzinnige is het **Palazzo Spada** ², niet ver van de Campo de' Fiori, waar men de barokke voorliefde voor illusionisme heeft uitgeleefd. Het werd aan het begin van de 16e eeuw gebouwd in opdracht van kardinaal Girolamo Capo di Ferro, maar al snel verkocht aan kardinaal Bernardino Spada, die Borromini opdracht gaf het paleis te verfraaien. De voorgevel is versierd met stucwerk en in maniëristische stijl vervaardigde beelden van heersers van het oude Rome, zoals Augustus, Caesar en Pompeius. De beelden op de binnenplaats – eveneens in maniëristische stijl – stellen mythologische figuren voor.

De grote publiekstrekker van het Palazzo Spada is het beroemde schijnperspectief van de **Colonnade van Borromini**, een schijnbaar eindeloze gang. Pas bij nauwkeuriger beschouwing wordt duidelijk welke kunstgreep Borromini heeft toegepast: de wanden lopen naar elkaar toe, de vloer loopt omhoog, het plafond wordt geleidelijk lager en de afstanden tussen de zuilen – evenals de zuilen zelf – worden steeds kleiner. De eerste zuil van de colonnade tussen twee binnenplaatsen is nog 5,68 m hoog, de laatste slechts 2,47 m. Het op het oog kolossale standbeeld aan het eind ontpopt zich uiteindelijk als maar 80 cm hoog en de galerij zelf blijkt slechts 9 m lang. Kardinaal Spada omschreef dit *trompe l'oeil* als: 'een wonder van kunst, het symbool van een bedrieglijke

wereld. Ook al lijken ze nog zo groot, voor wie ze nader beschouwt zijn alle dingen slechts klein. In deze wereld is het grote niets anders dan illusie'.

Stap de Colonnade van Borromini binnen en loop op het reusachtig lijkende standbeeld aan het eind van de galerij af! Wat gebeurt er? Het krimpt, hoe dicht je erbij komt. Illusionisme noemt men dat ...

Spada was ook kunstverzamelaar en onderhield vriendschappelijke betrekkingen met de belangrijkste kunstenaars van zijn tijd. De collectie op de eerste verdieping van de **Galleria Spada** omvat werken van Rubens, Titiaan, Guido Reni en Andrea del Sarto. De kardinaal, die een tijd lang de pauselijke nuntius aan het hof van Catharina de' Medici was, versierde de *piano nobile* (alleen op de eerste zo. van de maand te bezichtigen) met gestucte galerijen en perspectivische landschapschilderingen – zijn ideaal was een 'klein Italiaans Fontainebleau'. De grootste bezienswaardigheid is de Pompeiuszaal, waar een meer dan levensgroot beeld van de veldheer staat dat, zo wordt vermoed, ooit in het voorportaal van het Theater van Pompeius stond. Als dat waar is, zou Caesar vlak bij dit beeld zijn doodgestoken (zie ook). Tegenwoordig biedt het *palazzo* onderdak aan de Italiaanse Raad van State.

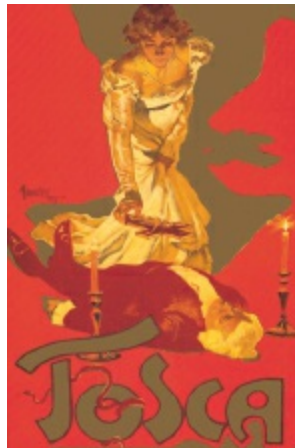

De twee **fonteinen voor het Palazzo Farnese** verdienen nadere bestudering. Het water spuit uit drie stenen lelies, die het wapen van de familie Farnese symboliseren. Het komt terecht in een schelpvormige schaal die rust op een buikige vaas. De badkuipen daaronder zijn van Egyptisch graniet en stammen uit de Thermen van Caracalla. Ze werden op verzoek van de familie Farnese in de 16e eeuw naar het plein verplaatst en getransformeerd tot fonteinen.

Een huis voor de kinderen van de paus

Het iets verder gelegen **Palazzo Farnese** [📍](#), het grootste particuliere paleis van de

stad, vormt een hoogtepunt uit de Romeinse renaissancebouwkunst en diende tot in de 20e eeuw nog als voorbeeld voor tal van andere *palazzi*. Zo voorzag de architect Aldo Rossi een blok van het complex Quartier Schützenstraße in Berlijn (1994-1997; Nr. 8) van een getrouw naar het origineel gemaakte kopie van Michelangelo's op de binnenplaats uitkijkende façade. De bouw van het paleis begon in 1516/1517 onder de eierzuchtige kardinaal Alessandro Farnese, de latere paus Paulus III. Het Palazzo Farnese moest het machtscentrum worden van de familie Farnese, waarvan naast een driehonderdkoppige hofhouding ook de drie kinderen van de paus, die hij later pauselijk liet wettigen, en zijn maîtresse deel uitmaakten. Aan het uit drie verdiepingen bestaande paleis is meer dan zeventig jaar gewerkt door de beste architecten van die tijd, onder wie Antonio da Sangallo en Michelangelo. Beroemd werd het Palazzo Farnese, waar tegenwoordig de Franse ambassade zetelt, als plaats van handeling van Puccini's bloederigste opera, *Tosca*, waarin de hoofdpersoon, voordat ze zich van de Engelenburcht stort, in het paleis de wellustige politiechef Scarpia doodsteekt. Het plein voor het paleis wordt gesierd door twee fonteinën die worden gevoed door de Aqua Vergine, een aquaduct uit de Romeinse tijd.

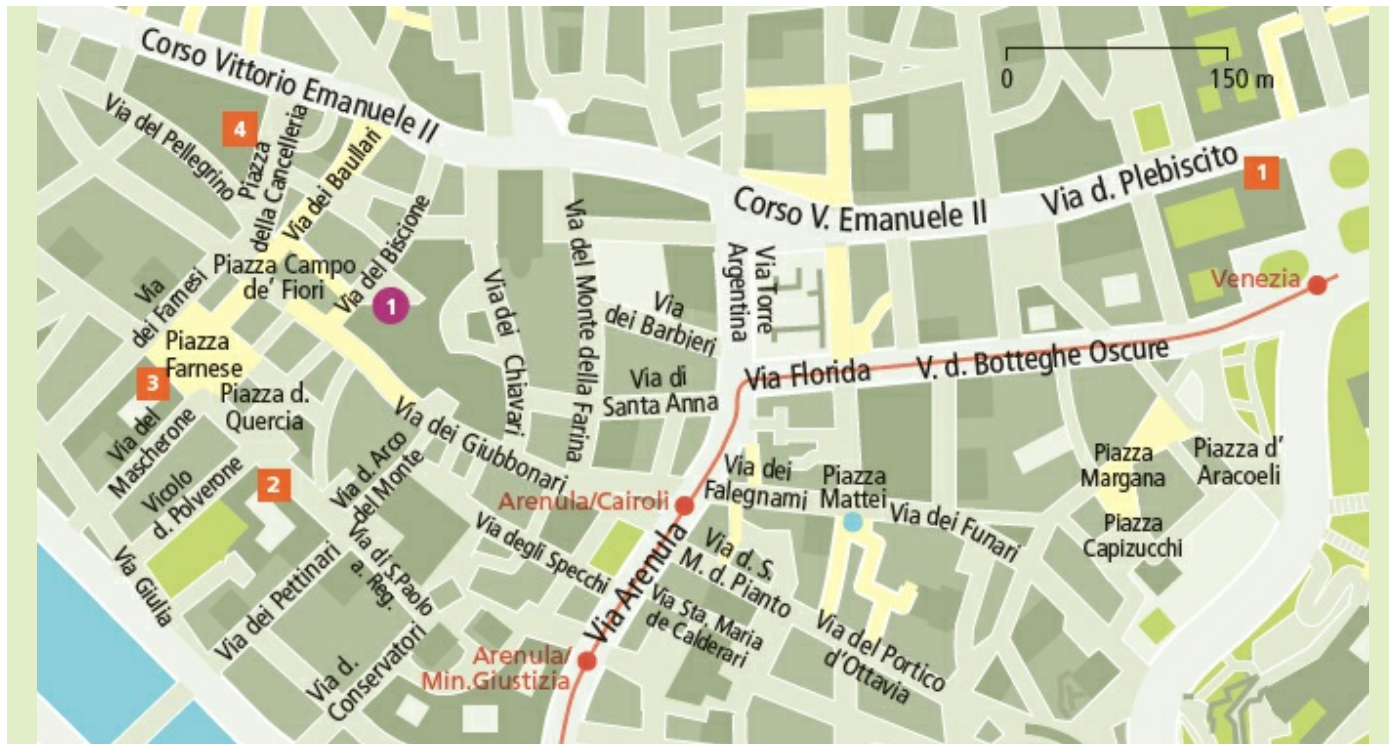

Hartstochtelijke moordenaress! In Puccini's opera steekt de zangeres Flora Tosca in het Palazzo Farnese de wellustige politiechef dood, die haar geliefde wil laten executeren.

Zo gewonnen, zo geronnen

Michelangelo woonde overigens aan het begin van zijn verblijf in Rome in het nabijgelegen **Palazzo della Cancelleria** ⁴, een schoolvoorbeeld van vroege renaissance. Kardinaal Raffaele Riario financierde de aan het eind van de 15e eeuw begonnen bouw met de circa veertienduizend dukaten, die hij bij een geluksspel had gewonnen. Michelangelo kwam al in zijn jonge jaren over de vloer bij de kardinaal, die een zwak had voor sculpturen uit de oudheid. Toen een door hem verkregen Cupidobeeld een vervalsing bleek, wilde hij de echte kunstenaar leren kennen – en ontbood Michelangelo Buonarroti naar Rome.

Lang kon Riario overigens niet genieten van zijn elegante paleis, hij moest het al spoedig verruilen voor de pauselijke kerker, nadat hij had deelgenomen aan een samenzwering tegen de Medicipaus Leo X. Tegenwoordig is het paleis extraterritoriaal bezit van het Vaticaan en zetel van de Sacra Rota, een kerkelijke rechtbank.

Uitneembare kaart 2, D/F 5 | Tram 8 Venezia, Bus 30, 70, 81, 87, 130F, 492 Venezia

INFO EN OPENINGSTIJDEN

Palazzo Venezia 1: Via del Plebiscito 118, www.museopalazzovenezia.beniculturali.it, di.-zo. 8.30-19.30 uur, € 5/2,50. Belangrijke wapenverzameling en schilderijencollectie met werken van de middeleeuwen tot de hoge renaissance.

Palazzo Spada 2: Piazza Capodiferro 13, ingang van de Galleria in de Vicolo del Polverone 15/b, galleriaspada.beniculturali.it, wo.-ma. 8.30-19.30 uur, € 5/2,50. Het Palazzo is toegankelijk op elke tweede zo. van de maand om 10.30, 11.30, 12.30 uur, € 6, reserveren verplicht, tel. 06 683 24 09, tour@gebart.it.

Palazzo Farnese 3: Piazza Farnese. Kunstfreaks schuven geen moeite om binnen de fresco's te zien van Annibale en Agostino Carracci, die tot de vroege werken van de Romeinse barokschilderkunst behoren. Bezichtiging alleen na aanmelding minstens een week vooraf via inventerrome.com, € 9.

ETEN EN DRINKEN

Ristorante Da Pancrazio 1 (Via del Biscione 92, tel. 06 686 12 46, www.dapancazio.it, do.-di. 12.30-15, 19.30-23 uur, wo. gesl., circa € 35-40) is interessant voor zowel liefhebbers van lekker eten als van oudheden: het is gebouwd op de overblijfselen van het Theater van Pompeius. In het souterrain kun je eten tussen de zuilen en kapitelen van het oude theater.

